

УДК 364.048.6 (4-15+470+571+73)

МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВ ПАТРОНАЖУ ЗВІЛЬНЕНИХ З ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стремецька Вікторія Олександрівна
м.Миколаїв

Статтю присвячено такій актуальній для соціальної роботи проблемі як патронат звільнених з пенітенціарних установ. Висвітлено методи патронажної діяльності, які використовувались в зарубіжних країнах у ХІХ – на початку ХХ ст. Зроблено спробу класифікувати ці методи, показано, яким з них і чому віддавалася перевага. Стверджується, що методи, використовувані патронажними товариствами у ХІХ – на початку ХХ ст., були різноманітними, обґрунтованими та давали можливість знизити рівень рецидивної злочинності.

Ключові слова: звільнений з пенітенціарної установи, патронажне товариство, метод, патронажна діяльність.

Україна продовжує залишатися на лідерських позиціях за кількістю ув'язнених, з яких близько половини складає молодь працездатного віку. Крім родинних зв'язків колишні засуджені, як правило, втрачають професійні навички, місце проживання, що може спричинити рецидив злочину. Вищесказане доводить актуальність посилення соціальної роботи зі звільненими з пенітенціарних установ, оптимізації

методів та технологій діяльності суб'єктів їх супроводу. У зв'язку з цим корисним для теоретиків і практиків соціальної роботи може виявитися історичний досвід організації допомоги цій категорії клієнтів.

Аналізом практичної діяльності, теоретичним обґрунтуванням процесів пенітенціарного та постпенітенціарного супроводу у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (у той період використовувався термін «патронат» – В.С.) займалися П.І.Люблінський [5], Г.С.Фельдштейн [10], Д.А.Дриль [2], М.Ф.Лучинський [4], С.К.Гогель [1], І.Я.Фойницький [11] та інші правознавці, суспільствознавці, громадські діячі. Серед сучасних істориків соціальної роботи патронажу дорослих звільнених торкалися О.Беца [7], Д.Лагодіна [3], І.П.Павлова [6], В.О.Стремецька [8] та інші. Однак сучасні праці не відтворюють системи методів патронажу в зазначений період. Тому метою цієї статті є аналіз методів постпенітенціарного супроводу дорослих у ХІХ – на початку ХХ ст.

У середині ХІХ ст. рецидивна злочинність в країнах Європи та Америки була достатньо високою. Так, в Англії та Уельсі вона складала за офіційними

даними 30%, неофіційними – 60%. У Бельгії відсоток рецидиву становив 78%, Австрії – 57%, Пруссії – 60-70%, Норвегії – 40%, Швеції, Росії – 30% [11, с. 642]. Таким чином, стало зрозумілим, що небезпека повторної злочинності не може бути знищена тюрмами і є тісно пов'язаною з проблемами, з якими особа стикається одразу після звільнення. Відомий кримінолог П.І.Люблінський писав: «Для наших умов соціального життя не є парадоксальним твердження, що якщо потрапляння до тюрми є серйозною подією в житті людини, то вихід звідти після відбуття покарання є справою ще більш серйозною. Лише дуже стійкі характери можуть перемоти всю сукупність несприятливих умов, якими обставлено перші кроки повернення на шлях до правильного суспільного життя» [5, с.299]. Тому реінтеграція колишніх злочинців стала на той час актуальною проблемою. Основним суб'єктом цього процесу стали патронажні товариства.

Перші товариства патронажного типу з'явилися у США: у 1776 р. у Філадельфії виникло Товариство сприяння звільненим арештантам, засноване Ричардом Уїстером, у 1824 р. аналогічна організація з'явилася у Бостоні. В Європі перше патронажне товариство було засноване у 1797 р. в Данії, в інших європейських країнах – протягом 1820-30-х років, а широке розповсюдження вони отримали в останній чверті XIX ст.

Методи діяльності патронажних товариств були різноманітними та залежали від місцевих умов, ресурсів товариства та сфери його впливу. Усі методи їх роботи можна умовно поділити на такі групи: матеріальні та непов'язані з матеріальною допомогою. Останні, у свою чергу, поділялися на індивідуальні (надавалися кожному патронуваному особисто) та колективні (одночасна допомога багатьом, наприклад, розміщення у притулки для звільнених, робітничі будинки та колонії). Методи роботи товариств патронату можна також поділити на спільні, тобто такі, що застосовувалися всіма товариствами, та унікальні (застосовувалися одним або декількома з них).

Найбільш простим, однак найменш дієвим методом вважалося надання грошової допомоги. Цей метод не користувався популярністю через те, що видані гроші часто витрачалися колишнім арештантом абсолютно не для того, для чого виділялися. Відмінною рисою більшості звільнених, як зазначає А.Тимофеев, були легковажність та звичка витрачати гроші без думки про майбутнє. У зв'язку з цим більшість діячів товариств патронату дійшли думки, що добра порада та рекомендація є значно кориснішими. Тому у звітах багатьох товариств йшлося, що гроші видаються лише за особливими рекомендаціями, коли товариство впевнене у їх раціональному витрачанні. Так, наприклад, грошова допомога, надана значним французьким товариством патронату департаменту Сени й Марни, складала 20-50 франків (8-20 крб.) і була надана 6 патронуваним з 84, тобто 7%; 26 осіб (38,8%) у той же час отримали від 1 до 2 франків (40-80 коп.) [9, с.230].

Найдієвішим методом індивідуальної допомоги вважалося працевлаштування. Якщо для колишнього в'язня знаходили роботу, задача патронажного товариства вважалася виконаною. Для того, щоб її реалізувати, товариство повинно було встановити зв'язки

з якомога більшою кількістю роботодавців, знати економічний стан місцевості, попит на ринку праці тощо. З цієї метою товариство патронату намагалося запросити до членства промисловців, власників майстерень, магазинів тощо. Так, члени патронажного товариства у Сент-Омері (Франція), переважно ремісники, городники, розміщували звільнених з тюрми до своїх закладів, а якщо не могли цього зробити, рекомендували їх іншим майстрам. Якщо патронувані через якісь причини не могли працювати у майстерні, то їм надавали роботу на дому, і патронажне товариство у цьому випадку виступало поручителем на певну суму перед власником на випадок зникнення грошей або матеріалів. Однак, як показала практика товариства, патронувані ніколи не зловживали довірою [9, с.231].

В Англії деякими товариствами з метою підшукування роботи опікуваним запрошувалися особливі коміснери – посередники для пошуку роботи, що користувалися повагою в своїй окрузі та мали широке коло знайомих серед представників промислового та торговельного класу. Як правило, ці посередники були оплачуваними, однак витрати на них завжди окупалися. Протягом 1890-х років патронажні товариства все частіше почали звертатися за допомогою до довідкових бюро з пошуку роботи. При підшуванні роботи вони прагнули знайти патронуваному такий вид діяльності, який би відповідав його знанням та характеру. Найбільші труднощі у цьому плані виникали по відношенню до звільнених, які до ув'язнення посідали т.зв. «ліберальні посади» – чиновників, писарів, конторників тощо, оскільки на ці посади не було вільних вакансій. Однак таких клієнтів було небагато, оскільки більшість звільнених до ув'язнення були землеробцями та ремісниками.

Наступним за значенням методом було надання гуманітарної допомоги – одягу, взуття, робітничих інструментів. Людина, що звільнялася з пенітенціарної установи, або не мала одягу взагалі, або мала його у дуже поганому стані. В Англії, якщо звільнений не звертався до товариства патронату, то при виході з тюрми його мало забезпечити одягом тюремне начальство. У Франції забезпечення одягом стояло на першому плані в статутах Марсельського, Сент-Омерського, Орлеанського та інших товариств патронату. У США, штаті Меріленд, у 1884-85 роках більше 50% (589 осіб) патронуваних отримали допомогу одягом і взуттям [9, с.233].

Одним з найдодільніших методів допомоги часто вважалося повернення на батьківщину. Існувало переконання, що часто причиною злочину селян ставало те, що вони приїжджали до міста з метою пошуку роботи і потрапляли під вплив маргінальних або девіантних представників міського населення, тому повернути звільненого додому, в його звичне оточення, означало ліквідувати привід для нового злочину. В Англії повернення звільнених на далекі відстані здійснювалося за рахунок держави, товариства патронату сплачували лише повернення у межах графства. Плага за повернення патронуваних на батьківщину становила суттєвий відсоток серед статей витрат французьких патронажних товариств. Так, товариство патронату м.Бордо у 1889 р. відправило на батьківщину 159 осіб, тобто 25% всіх патронуваних, такий же відсоток припадав і на товариство в окрузі

Дре [9, с.233]. Допомога на повернення видавалася у вигляді залізнодорожного білета.

В окремих випадках практикувався такий метод як переселення звільненого до малозаселених окраїн своєї країни або до інших країн, часто колоній. Цими випадками були: небажання громади прийняти звільненого, неможливість знайти там заробіток тощо. Обґрунтування доцільності використання цього методу полягало у наступному: на малозаселених територіях завжди є потреба в робочих руках, місцеві мешканці не знають про колишній злочин звільненого, тому ставляться до нього поборливо, тобто існує менша вірогідність, що звільнений почує неприємні й образливі натяки, звинувачення. Крім того, віддаляючись від батьківщини, звільнений не наражається на небезпеку зустріти своїх колишніх «товаришів, віддаляється від неприємних спогадів і може дійсно почати нове життя. Однак, треба зауважити, що до такого переселення в Західній Європі підходили дуже виважено й обережно. Перед тим, як відправити звільненого на велику відстань, наприклад, з Франції до Південної Америки або з Англії до Канади, члени товариства докладно обмірковували, чи зможе звільнений знайти роботу в колонії, виходячи з його професії, чи зможе він фізично важко працювати та захистити себе у разі необхідності (якщо, наприклад, мова йшла про неповнолітнього, особу похилого віку). Тому, наприклад, товариство м. Бордо у 1889 р. відправило до колоній лише 17 осіб з 736 патронованих, тобто менше 3%. Головне французьке товариство патронату у 1891 р. з 4326 патронованих допомогло переселитися лише 8 особам, тобто менше ніж 0,2% їх загальної кількості. В Англії у 1885 р. було відправлено до колоній лише 73 особи з 14764 патронованих. Цей метод вважався достатньо дієвим у Центральному Нідерландському Товаристві патронату. У Бельгії міністерським циркуляром у 1891 р. переселення було полегшене тим, що дозволялося за 12 днів до завершення терміну відпускати арештантів з тюрми, хоча й під нагляд члена патронажного товариства [9, с.234].

Деякі товариства практикували такий метод як надання звільненим протягом кількох днів після виходу з тюрми місця у готелі або нічліжному будинку та, залежно від обставин, талонів на харчування у народних їдальнях. Використання цього методу давало можливість патронованому, з одного боку, залишатися під наглядом товариства, з іншого, звільнений мав можливість підшукувати собі заняття, не залишаючись бездомним і голодним. Витрати на таку допомогу не були значними: французькі товариства патронату витрачали на кожного з таких клієнтів від 1/2 до 1 франка (15-30 коп.), що за кілька днів становило 2-3 крб. на 1 особу [9, с.235].

Ще одним методом допомоги, втім таким, що не відігравав значної ролі, було віддання на військову службу. Цей метод міг бути застосованим лише до покараних за незначні злочини або для виправданих судом, для неповнолітніх, звільнених з виправних установ, оскільки перебування під судом та відбування тюремного ув'язнення закривало доступ до служби в армії. Так, головне Товариство Патронату у Франції у 1891 р. розмістило в армію 216 з 4177 чоловіків (5%), що перебували під його опікою, товариство м. Бордо – 5 осіб з 736, тобто менше 1% [9,

с.235].

Поряд з індивідуальними використовувалися й колективні методи допомоги, як, наприклад, влаштування звільнених до притулків. Однак цей метод не вважався бездоганим, оскільки мав ряд серйозних, з точки зору членів патронажних товариств, недоліків. Так, на Римському пенітенціарному конгресі у 1885 р. вказувалося, що великі притулки слугують ніби-то продовженням тюремного ув'язнення, оскільки разом скупчується значна кількість колишніх арештантів, причому без достатнього нагляду. Спілкування у таких закладах могло виявитися небезпечним. Крім того, такі притулки були достатньо дорогими, а також викликали багато нарікань з боку суспільства, зокрема в тому, що колишні в'язні користуються більшою підтримкою, ніж прості нужденні робітники. Тодішні тюрмознавці сходилися на тій точці зору, що притулки мають бути крайнім заходом, коли немає можливості влаштувати особу на роботу або застосувати інший метод. Антверпенський міжнародний конгрес визнав можливим застосовувати притулки лише для великих патронажних товариств, оскільки значній кількості звільнених було складно знайти роботу. Обов'язковість надання притулків визнана лише стосовно жінок, оскільки вважалося, що жінці набагато важче адаптуватися до вільного життя [9, с.236]. Притулки, куди розміщували колишніх в'язнів, поділялися на дві категорії. До першої належали ті, які надавали роботу протягом тривалого часу та вважалися продовженням тюремного виховання. До таких належав, наприклад, притулок Св. Леонарда поблизу Ліона, який мав у своєму розпорядженні ділянку землі розміром в 114 га. Він був розрахований на 100 осіб у віці від 21 до 45 років, від яких вимагалось мати гарне здоров'я, пробути у притулку не менше 6 місяців, працювати по 12 годин на добу; для потрапляння до притулку потрібна була рекомендація тюремної адміністрації; 10% заробітку видавалося працівнику на руки, до того ж, кожен отримував 40 сантимів (20 коп.) на тиждень на табак. Щоденний заробіток становив 1,75 франків, витрати ж на кожну особу – 2,5 франків, тобто на 75 сантимів більше, отже, за півроку на кожного опікуваного витрачалося 135 франків (близько 54 крб.). У 1865-85 рр. цей притулок утримував 1927 осіб, з них 1056 залишалися в притулку 6 місяців, 649 – 1 рік, 188 – більше року, а 34 близько – 2 років [9, с.236].

Інший тип притулку давав можливість мешкати у ньому протягом кількох днів для підшукування роботи. Такий притулок був влаштований в Парижі товариством опіки виправданих підсудних департаменту Сени. Щорічно через нього проходило в середньому 765 осіб. Термін перебування там становив 3 дні, цей термін використовували 77%, 10% залишалися в притулку протягом 2 днів, 11% – лише 1 день. Щорічні витрати притулку становили 6000 франків (2400 крб.), а на кожного опікуваного припадало за рік 7,74 фр. (трохи більше 3 крб.). За 3 дні перебування товариство патронату намагалось влаштувати долю особи: 63% отримували одяг і взуття, 43% опікуваних знаходили собі роботу [9, с.237]. Таким чином, при порівняно невеликих витратах притулок надавав допомогу значній кількості осіб. В Англії таких притулків нараховувалося 85 для чоловіків та 96 для жінок [9, с.237]. Основним принципом влаштування таких

притулків було те, що допомога не надавалася задарма. Звільнений повинен був працювати там, дотримуватися суворої дисципліни та порядку, у разі недотримання цього він миттєво звільнявся. Цей принцип звучав так: «чим швидше виявляться зайвими допомога й підтримка притулку для звільненого з тюрми, тим краще» [9, с.237].

Найбільш вдалою була система малих притулків для жінок, використана товариством патронату Сен-Лазарської тюрми. Ці притулки почали влаштовувати з ініціативи голів товариства місс Барро й Божело, кожен з яких розміщував 6-8 жінок, що виходили з Сен-Лазарської тюрми. Середній термін перебування в притулках становив 2 тижні. Жінки, що в них жили, допомагали працівниці притулку по господарству та займалися пошуком роботи, у чому їм сприяли дами-патронеси.

Оскільки було достатньо важко заснувати спеціальні притулки для звільнених, з цієї метою використовували робітничі колонії, нічліжні будинки, будинки працелюбства тощо. Так, баденські товариства патронату домовилися з адміністрацією Анкербукської робітної колонії для бродяг та безпритульних, видали їй 10000 марок та призначили щорічну субсидію, в свою чергу колонія зобов'язалася приймати патронованих товариством звільнених, що могли залишатися в колонії від 4 до 6 місяців (часто цей термін перевищувався). Звільнені займалися лісовими роботами, роботами з покращання ґрунту, доріг, землеробством, деякими видами ремесел. Їжа, якою годували колоністів, була простою та здоровою, тричі на тиждень вони отримували м'ясо, спиртні напої були безумовно заборонені. У 1888 р. баденські патронажні товариства розмістили до Анкербукської робітної колонії 12 з 382 опікуваних, тобто близько 4%, оскільки відправлялися лише бажуючі та здатні до роботи [9, с.238].

Патронажні товариства також співпрацювали з

нічліжними притулками, як наприклад, притулок імені Альберта Бранденбурзького у Бордо. У ньому було 60 ліжок, нічліжники могли отримувати уроки з садівництва або інших ремесел (швацького, чоботярного тощо), кожному ввечері видавався шматок хліба. Мешканець міг залишатися там протягом 3 ночей, після чого повернутися до нього не раніше, ніж через місяць. Протягом 1889 р. у ньому перебувало 6912 осіб, що провели там 17337 ночей, тобто в середньому на кожного припадало 2,5 ночі; у 1890 р. у ньому перебувало 7399 осіб, що провели у нічліжці 19314 ночей. Витрати на притулок з боку товариства патронату склали у 1890 р. 24363 фр. або 3,3 фр. (1 крб. 20 коп.) на 1 особу [9, с.239].

Для тих, що були нездатні працювати в колоніях, пропонувалися будинки працелюбства. У 1888 р. Паризьке Благодійне товариство притулків для робітників відкрило т.зв. «asile-ouvroir» («робітниче сховище»), у якому могли знайти притулок та роботу безробітні, жебраки, бродяги, звільнені з тюрми. У зазначеному притулку вони могли залишатися до 30 днів; робота в ньому полягала у виробленні іграшок та зв'язуванні хворосту для розтопки; кожен зобов'язувався працювати на 1,5 франки, надлишок видавався на руки [9, с. 239].

Підсумовуючи вищесказане, відзначимо, що методи діяльності патронажних товариств були різноманітними та залежали від місцевих умов, ресурсів товариства тощо. Усі методи поділялись на такі основні групи: матеріальні та непов'язані з матеріальною допомогою, індивідуальні та колективні, спільні для кількох товариств та унікальні. Найменшу популярність мала грошова підтримка колишніх в'язнів, одним з найефективніших вважалось підшукування роботи. У цілому методи, використовувані патронажними товариствами у XIX – на початку XX ст., були різноманітними, обґрунтованими та давали можливість знизити рівень рецидивної злочинності.

Література та джерела

1. Гогель С.К. Вопросы уголовного права, процесса и тюремоведения: Собрание исследований / Сергей Константинович Гогель. – Спб.: Тип. т-ва "Обществ. польза", 1906. – С. 609-633.
2. Дриль Д.А. Наши исправительно-воспитательные заведения и вопросы исправительного воспитания / Дмитрий Андреевич Дриль // Журнал министерства юстиции. – 1898. – №9. – С.101-149.
3. Лагодіна Д.С. Историчний досвід допомоги людям, звільненим з місць позбавлення волі / Діана Сергіївна Лагодіна // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т.97. Вип. 84. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С.69-72.
4. Лучинский Н.Ф. Правила патроната над тюремными выпущенниками / Николай Федорович Лучинский. – Спб, 1912. – 43 с.
5. Люблинский П.И. На смену старого права / Павел Исаевич Люблинский. – Петроград, 1915. – 440 с.
6. Павлова И.П. Тюрма и благотворительность в Российской империи второй половины XIX – начала XX вв. / И.П.Павлова // Благотворительность в России. Исторические и социально-экономические исследования. – Спб.: «Лики России», 2003.
7. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи вирішення / О.В. Беца, О.Л. Иванова, В.М. Любченко та ін.; Ред. О.В. Беца. – К.: «Сфера», 2003. – 114 с.
8. Стремьцька В.О. Організація поспенітенціарного патронажу у XIX - на початку XX ст. / Вікторія Олександрівна Стремьцька // Наукові праці: Науково-методичний журнал. - Т. 129. Вип. 116. Історія. - Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім.Петра Могили, 2010. - С.60-65.
9. Тимофеев А. Современное устройство в Западной Европе попечительств над освобождаемыми из мест заключения / А. Тимофеев // Тюремный вестник. – 1893. – №6. – С.209 – 239.
- 10.Фельдштейн Г.С. Патронат. Его необходимость и принципы организации / Григорий Самуилович Фельдштейн. – Спб.: Сенатская типография, 1900. – 56 с.
- 11.Фойницкий И. Патронат в России и за границей / Иван Яковлевич Фойницкий // Вестник Европы. – 1878. – февраль. – С.640-671.

Стаття посвящена такой актуальной для социальной работы проблеме как патронат освобожденных из пенитенциарных учреждений. Освещены методы патронажной деятельности, которые использовались в

зарубежных странах в XIX – начале XX в. Сделана попытка классифицировать эти методы, показано, каким из них отдавалось предпочтение и почему. Утверждается, что методы, используемые патронажными обществами в XIX – начале XX в., были разнообразными, обоснованными и давали возможность снизить уровень рецидивной преступности.

Ключевые слова: освобожденный из пенитенциарного учреждения, патронажное общество, метод, патронажная деятельность.

This article is devoted to such topical problem of social work as patronage of discharged prisoners. Methods of patronage that have been used in foreign countries in the XIXth – the beginning of the XXth century it is shown. An attempt to classify those methods is done, it is shown which of them was favored and why. The methods that patronage societies used in the XIXth – the beginning of the XXth century were varied, reasonable and made it possible to reduce recidivism.

Key words: discharged prisoners, patronage society, method, patronage activity.